

УДК 343.98.

О.В. Батюк,
Н.О. Неймарк

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Узагальнюються висловлені науковцями в галузі кримінології положення про кримінологічне планування як елемент попередження злочинності загалом та у місцях позбавлення волі зокрема, на цій основі пропонується взяти конкретних заходів щодо усунення прорахунків, які існують в організації комплексної та індивідуальної профілактики злочинів у місцях позбавлення волі.

Ключові слова: кримінологія, планування, прогнозування, кримінально-виконавча служба, кримінально-виконавча установа.

Обобщаются высказанные учеными в отрасли криминологии положения о криминологическом планировании как элементе предупреждения преступности в общем и в местах лишения свободы в частности, на этой основе предлагаются конкретные мероприятия по устранению просчетов, которые допускаются в организации комплексной и индивидуальной профилактики преступлений в местах лишения свободы.

Ключевые слова: криминология, планирование, прогнозирование, уголовно-исполнительная служба, уголовно-исполнительное учреждение.

The opinions of the scholars in the field of criminology concerning the provision of the criminological planning as an element of crime prevention in general, and in prisons, in particular, are generalized; on this basis it is proposed to take concrete measures to eliminate the inadvertence in organizing the complex and individual prevention of crimes in prisons.

Key words: criminology, planning, prognostication, criminal-executive service, criminal-executive establishment.

Постановка проблеми. Кримінологічне планування може бути ефективним лише за умови включення його як елемента системи соціального управління в інші види діяльності, зокрема суб'єктів запобігання злочинів. Безумовно, як і будь-яка діяльність, кримінологічне планування ґрунтується на певних принципах. Загальновідомо, що чітко визначені принципи покликані впорядкувати не тільки процес кримінологічного планування, а й діяльність

суб'єктів профілактики злочинів, тобто принципи планування, на переконання більшості вчених, не можуть суперечити принципам їх діяльності.

Крім того, як і будь-який інший вид діяльності, кримінологічне планування має свої етапи, основними з яких є такі: підготовчий, збору пропозицій, узгодження плану, затвердження плану. На кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніший методи діяльності (соціологічні, математичні тощо), поклавши в їх основу контроль за виконанням плану.

Стан дослідження. У науковій літературі окремі питання кримінологічного планування розглядалися такими науковцями, як О.М. Бандурка, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, О.Г. Колб, Я.Ю. Кондратьєв, Б.В. Коробейников, Н.Ф. Кузнецова, А.Й. Міллер, Г.М. Міньковський. Але слід відзначити, що ці та інші учені ще не виробили єдиної позиції, за якою основним змістом планування є визначення засобів і способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Це, на наш погляд, обумовлює подальші наукові дослідження за визначеною тематикою, оскільки головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає в тому, що насамперед виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання, а саме, як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Враховуючи це, ми поставили **мету** на основі аналізу висловлених провідними науковцями-кримінологами позицій про зміст планування як елементу протидії злочинності, загалом обґрунтувати систему заходів, спрямованих на виявлення, усунення, блокування детермінант злочинності у місцях позбавлення волі.

Виклад основних положень. Документи, в яких викладено зазначені заходи, мають різні назви, наприклад, заходи із запобігання злочинам; плани профілактики злочинів; спільні заходи правоохоронних органів; комплексні цільові програми боротьби зі злочинністю і т. п. До речі, у кримінально-виконавчій системі кримінологічне планування має свої особливості. По-перше, досі, на відміну від інших правоохоронних органів, тут планування називають не кримінологічним, а заходами по боротьбі зі злочинністю. По-друге, такі плани є короткостроковими і складаються, як правило, за фактами вчинення злочинів у місцях позбавлення волі (план усунення причин і умов вчиненого злочину, план профілактики надзвичайних пригод і злочинів у колонії тощо). По-третє, середньострокові та довгострокові плани боротьби зі злочинністю в УВП не складаються, вони є складовими (як розділ, глава тощо) загального плану роботи

кримінально-виконавчої установи на певний період. По-четверте, плани протидії злочинності у місцях позбавлення волі не стали дотепер частиною загальних планів як боротьби з цим явищем у конкретному регіоні та населеному пункті, що складаються правоохоронними органами, так і планів соціально-економічного розвитку, які формуються органами державної виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Усе це обумовлює специфіку вибору методів, форм і напрямків діяльності персоналу окремо взятої колонії, спрямованої на запобігання злочинам. З іншого боку, саме ці обставини ускладнюють процеси боротьби зі злочинністю в УВП та усунення їх детермінант. Серед причин слід назвати не лише відсутність спеціального закону з питань профілактики злочинів або спільної інструкції, положення тощо, які б зобов'язували як загальні, так і спеціальні суб'єкти цього виду діяльності займатися комплексним плануванням протидії зазначеним антисуспільним явищам, а й низьку організацію взаємодії різноманітних державних органів з цих питань. У той же час певні напрацювання у цьому напрямку є. Так, з середини 90-х рр. ХХ ст. досить ефективно впроваджуються у діяльність УВП регіональні програми працевлаштування засуджених, які виступають антикриміногенним фактором у місцях позбавлення волі за рахунок залучення до суспільно корисної праці значної кількості осіб, які утримуються в колоніях, та зменшують вплив безробіття як детермінанти злочинності на її стан і рівень у кримінально-виконавчій установі.

Як показує практика, в тісному взаємозв'язку із загальнодержавним і регіональним плануванням передбачає так зване відомче планування боротьби зі злочинністю. Йдеться, зокрема, про складання планів роботи з протидії злочинам й іншим правопорушенням правоохоронними органами, включаючи Державну кримінально-виконавчу службу України (ДКВС). На жаль, аналіз таких планів у кримінально-виконавчій системі засвідчує, що й тут є серйозні прорахунки. Так, при наповненні колоній засудженими Державний департамент України з питань виконання покарань (ДДУПВГТ) та його територіальні управління досить рідко враховують стан соціально-економічного розвитку регіонів і населених пунктів, природних, трудових й інших ресурсів, що зрештою обумовлює напругу, пригоди та злочини в конкретних УВП. З іншого боку, за сучасних умов ДДУПВГТ об'єктивно не здатний впливати на рівень діалектичного зв'язку загальнодержавних, регіональних і відомчих планів через те, що це не входить як у компетенцію цього державного органа (ст. 1. 7, 9 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»), основним завданням якого є здійснення єдиної державної політики у сфері виконання покарань, так й інших

центральної державної влади, включаючи їх структури і підрозділи на місцях. За такої ситуації заходи боротьби зі злочинністю у відомчих планах повинні складатися таким чином, щоб діяльність відомчих органів з їх виконання не виходила за межі їх компетенції. Як відомо, змішувати компетенції суб'єктів планування при розробці та реалізації спільних заходів по боротьбі зі злочинністю не можна – це одна із вимог процесу планування. Водночас, відомче планування, будучи ефективним видом планування, бо всі правоохоронні органи діють незалежно один від одного в організаційному відношенні (функціонують корпоративно-відособлено [1, с. 365], не може на перший ряд ставити власні службові інтереси та цілі, а тому це теж слід враховувати при складанні загальнодержавних і регіональних планів протидії злочинності. На сьогодні така діяльність носить дещо спрощений і хаотичний характер та більшою мірою відображає природу роботи органів внутрішніх справ за рахунок зниження уваги до інших суб'єктів спеціальної профілактики злочинів, включаючи УВП. Водночас, як вважають О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, самостійність відомчого планування обумовлюється тим, що діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю здійснюється не тільки у межах загальнодержавних і регіональних програм, а й виходить за їх межі, що пов'язано з необхідністю виконання власних оперативно-службових завдань, які витікають зі статусу цього органа [2, с. 150].

Загальновідомо, що складовою частиною планування боротьби зі злочинністю є індивідуальне планування запобіжних заходів щодо вчинення злочинів на особистісному рівні. Основним підґрунтям у складанні індивідуальних планів профілактики злочинів стосовно окремих індивідів (фізичних осіб або груп) повинні виступати попередньо проведені тактичні заходи з виявлення цієї категорії осіб за допомогою використовуваних правоохоронними органами методів і засобів, їх ретельного обстеження за різноманітними характеристиками й ознаками, а також вивчення середовища, в якому вони перебувають, та усіх їхніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Після діагностики виявлених і вивчених даних стосовно визначених категорій осіб і проведення щодо них індивідуального прогнозу на предмет імовірності вчинення ними злочину, спираючись на прогностичні висновки, слід переходити до планування індивідуальних запобіжних заходів. Загальний підхід до розробки зазначених планів полягає в тому, що планування заходів має передбачати:

а) знайомство з особистістю та оточуючим середовищем: вивчення особи, тобто отримання інформації про всі ознаки, що

характеризують її індивідуальні властивості; аналіз оточення у всіх сферах життєдіяльності особи (місце проживання, навчання, роботи, проведення вільного часу тощо); проведення ознайомлювальних бесід з особою та її близькими родичами; відвідання особи за місцем проживання та знайомство з соціально-побутовими умовами її життя; відвідання особи за місцем роботи, навчання, знайомство з тими умовами, що створились, при необхідності проведення бесід з найближчим оточенням, адміністрацією тощо;

б) реалізацію поточних заходів індивідуального запобігання: регулярні зустрічі з підобліковими особами та проведення індивідуально-виховних бесід; здійснення контролю за поведінкою осіб за місцем проживання шляхом опитування інших осіб; організація та проведення контролю за поведінкою особи за місцем роботи, навчання, найближчого оточення, офіційної інформації про її поведінку; надання допомоги при необхідності у працевлаштуванні, поліпшенні умов життя, навчання, у проведенні дозвілля; залучення до індивідуальної роботи інших осіб, які можуть позитивно впливати на підоблікову категорію осіб; інші заходи переконання та допомоги;

в) вжиття заходів щодо недопущення та запобігання правопорушенням незлочинного характеру та малозначних суспільно небезпечних діянь: заходи примусового характеру, що дають можливість своєчасно запобігти виникненню правопорушення незлочинного змісту з тим, щоб не допустити вчинення злочинів (притягнення до дисциплінарної відповідальності, примусове лікування та ін.); заходи із захисту об'єктів можливого злочинного посягання з боку підоблікової особи (нейтралізація ситуацій, що сприяють вчиненню конкретного злочину тощо);

г) реалізацію заходів щодо запобігання задуманих чи підготовлених злочинів: схилення особи до відмови від вчинення злочинів шляхом впливу на саму особу, на її оточуюче негативне мікросередовище (ізоляція лідерів кримінальних груп, роз'єднання кримінальних співтовариств та ін.); притягнення особи до відповідальності за малозначні злочини з тим, щоб запобігти вчиненню тяжкого злочину; захист суб'єктів можливого злочинного посягання (консультування, надання необхідної допомоги, організація охорони потенційної жертви, т. ін.); усунення чи нейтралізація обставин, що сприяють вчиненню злочинів;

г) здійснення заходів з контролю та перевірки ефективності організації індивідуального профілактичного впливу: спрямування запитів про поведінку особи за місцем попередньої роботи, навчання, проживання; опитування осіб, які оточують підобліковий об'єкт;

опитування інших фахівців, причетних до індивідуально-виховної роботи підоблікових осіб; інші заходи інформаційного характеру;

д) підготовку матеріалів для зміни статусу підоблікової особи (зняття з обліку, переведення в іншу місцевість, скерування у лікувальний заклад, встановлення адміністративного нагляду тощо) [3, с. 188–191].

Всі зазначені методи вивчення особи належать до стадії, що передедує безпосередньому здійсненню профілактичного впливу на особу. До того ж у місцях позбавлення волі вони мають свої особливості, а саме:

1) основу планів індивідуальної профілактики злочинів у колоніях становлять індивідуальні програми соціально-виховної роботи, що складаються відповідно до ч. 2 ст. 35 КВК на кожного засудженого та ведуться підрозділами соціально-психологічної служби колонії. А організацією та реалізацією заходів індивідуального запобігання злочинів безпосередньо займаються оперативні відділи УВП. Проте таке «дублювання» поведінки засудженого бажаних результатів, як свідчить практика, не дає: понад 30% осіб, які перебували на профілактичних обліках, вчиняли злочини в УВП [4, с. 3–4]. Основною обставиною, що обумовлює такий стан індивідуального запобігання злочинам у місцях позбавлення волі, є відсутність координуючого органа (чи посадової особи) з питань профілактики цих явищ;

2) на профілактичні обліки береться лише 15% від усієї кількості засуджених, які тримаються в УВП [5, с. 62]. Як результат, більшість злочинів у місцях позбавлення волі вчиняють інші засуджені, які не перебувають на профілактичних обліках. Це свідчить про неможливість соціально-психологічних служб колонії без оперативного супроводу цієї діяльності силами і засобами оперативно-розшукової діяльності (ОРД) наодинці вирішувати завдання індивідуальної програми соціально-виховної роботи, що складається на кожну особу, яка відбуває покарання в УВП. Водночас, наявною штатною чисельністю в колоніях оперативний склад не в змозі забезпечити виконання завдання з профілактики злочинів;

3) якщо на досягнення мети індивідуальної соціально-виховної роботи спрямовані й інші основні сили та засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК України), в тому числі ОРД (ст. 104 КВК), то реалізація завдань індивідуальної профілактичної роботи із запобігання злочинів в основному здійснюється зусиллями лише оперативних служб колонії, діяльність яких, включаючи планування, носить конфіденційний характер, зі змістом якої знайомитись інші підрозділи УВП не вправі. Така практика призводить

до того, що фактично плануванням індивідуального запобігання злочинам у колонії та реалізацією його заходів займаються лише оперативні працівники УВП, які за штатною чисельністю об'єктивно не здатні забезпечити належний рівень цього виду оперативно-службової діяльності. Зрештою ця обставина використовується засудженими при вчиненні злочинів у місцях позбавлення волі;

4) здебільшого планування індивідуальної профілактики злочинів у колоніях зводиться до затвердження комплексу заходів, спрямованих на запобігання суспільно небезпечним діянням з боку засуджених у місцях позбавлення волі, тобто носить строковий характер у межах терміну відбування покарання. Очевидно при такій діяльності прогнозувати варто й поведінку засудженого після звільнення з УВП, враховуючи, що рецидивна злочинність в Україні становить 18% в її загальній структурі. При такому підході організація запобігання злочинам у місцях позбавлення волі носитиме системний характер, тобто стане складовою частиною загальної профілактики злочинів як в окремому регіоні, так і в країні загалом (зокрема, буде включатися у плани соціально-економічного розвитку населених пунктів, регіонів тощо);

5) індивідуальне планування протидії злочинності в колоніях практично не спрямовується на вивчення зовнішнього (за межами УВП) середовища засудженого, яке вчиняє різноманітні впливи на нього як під час відбування покарання (в ході довготривалих і короткотривалих побачень, листування, телефонних розмов та ін.), так і після звільнення з місць позбавлення волі. Як результат, «хронічними» стали проблеми проникнення заборонених предметів на охоронювані об'єкти УВП, неслужбових зв'язків персоналу колоній і засуджених, вчинення злочинів представниками адміністрацій колоній. При цьому головною детермінантою таких явищ виступає відсутність у планах ресурсних можливостей боротьби зі злочинністю інших правоохоронних органів, у першу чергу, міліції.

Отже, у випадках планування індивідуальної профілактики злочинів у колоніях у зазначених параметрах (із залученням можливостей інших суб'єктів запобігання злочинності) зміст протидії суспільно небезпечній діяльності засуджених матиме зовсім інший характер. У такому разі, як зробили висновок О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, профілактичні цілі та засоби їх досягнення, закріплені в документах юридичного характеру (планах, концепціях тощо), стануть управлінськими рішеннями в галузі запобігання злочинам [1, с. 139]. До того ж, зміниться і форма планування – це будуть профілактичні заходи- рішення. Слід мати на увазі, що ступінь конкретизації засобів профілактичної мети у різних заходах-рішеннях має бути різною, а саме: чим вищим є рівень профілактичного заходу-

рішення, тим нижчим є ступінь конкретизації засобів досягнення профілактичної мети.

Таким чином, приведення індивідуальних планів запобігання злочинів у колоніях до вимог заходів-рішень, зобов'яже інших суб'єктів профілактики повною мірою залучати до цього виду суспільної діяльності всі наявні ресурси та породить юридичну відповідальність за її результати усіх без винятку зацікавлених сторін.

Висновки. Враховуючи те, що на ДКВС України покладається завдання щодо проведення єдиної державної політики у сфері виконання покарань на підставі принципів діяльності цього державного органу, закріплених у ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», слід на рівні ДДУПВП та інших центральних органів виконавчої влади затвердити спільну Інструкцію з питань планування боротьби зі злочинністю, яка б закріпила методiku та основні концептуальні підходи стратегічного і тактичного характеру з питань запобігання вчиненню злочинів засудженими як під час відбування покарань (інформаційне забезпечення цього процесу щодо кожної особи, котра тримається у місцях позбавлення волі; регіональне програмування працевлаштування засуджених; надання фінансової, матеріальної та іншої допомоги УВП для вирішення оперативно-службових завдань), так і після звільнення особи з колонії, особливо стосовно того середовища, де планує засуджений здійснювати подальшу життєдіяльність.

Для узагальнення дій різноманітних служб УВП з питань індивідуальної профілактики злочинів варто визначити координуючий орган, який би не тільки організовував та управляв цим процесом, а й міг здійснювати контрольні функції в цьому напрямі. Для вирішення зазначеного завдання на рівні ДДУПВП, його територіальних управлінь та окремо взятих колоній необхідно визначити відповідальні за зазначену діяльність служби та посадові особи. Виходячи з того, що основу індивідуального запобігання злочинів у місцях позбавлення волі становлять індивідуальні програми соціально-виховної роботи (ст. 95 КВК) та спеціальні індивідуальні програми (ст. 97 КВК), що складаються на кожного засудженого, потрібно відповідальними за цей вид діяльності в УВП закріпити працівників підрозділів соціально-психологічної та виховної роботи. При цьому окремим розділом цих програм мають стати заходи оперативно-розшукового характеру, що плануються з урахуванням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативними апаратами УВП та повинні стати заходами-рішеннями для інших служб колонії. З іншого боку, ведення оперативними відділами УВП передбачених чинним законодавством

України оперативно-профілактичних обліків на певну категорію засуджених, схильних до скоєння злочинів, та тих, хто готує їх вчинення, має здійснюватися з урахуванням зазначених в індивідуальних програмах соціально-виховної роботи заходів та в точній відповідності з вимогами таємного діловодства.

Для приведення організації планування злочинності у місцях позбавлення волі до єдиних стандартів, ДДУПВП слід розробити методику та параметри такого виду діяльності УВП з урахуванням стану, тенденцій та прогнозів розвитку явищ в окремо взятій колонії, соціально-економічного становища в населеному пункті та регіоні, де дислокуються колонії. Такий підхід не тільки впорядкує цей вид діяльності, а й надасть йому офіційності та важливості поряд з іншими формами та напрямками роботи адміністрації УВП (охорона, режим, працевзабезпечення, т. ін.).

Без залучення до планування та реалізації заходів індивідуального запобігання злочинам у колоніях можливостей місцевих органів місцевого самоврядування та державної виконавчої влади така діяльність втрачає сенс і цілеспрямованість, бо носить безсистемний, статичний (а не динамічний) характер впливу на особу засудженого, не враховуючи детермінант злочинності зовнішнього порядку (количинського та майбутнього оточення, матеріально-побутових умов його функціонування та ін.). Для досягнення рівня такого планування слід у Комплексних цільових програмах боротьби зі злочинністю, що складаються на п'ятиріччя та затверджуються Президентом України, передбачити спеціальний розділ типу «Зв'язок програм запобігання злочинності в УВП з планами соціально-економічного розвитку населених пунктів і регіонів України». У цьому випадку заходи Програми стануть нормами-рішеннями та породять для місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування обов'язок щодо включення у регіональні плани завдань по вирішенню оперативно-службових проблем, включаючи профілактику злочинів, у місцях позбавлення волі.

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Голов, ред. УРЕ, 1977. – 775 с.

2. Бандурка А.А. Преступность в Украине. Причины и противодействие: [монография] / А.А. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х.: Основа, 2003. – 368 с.

3. Фролова Г.О. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за

допомогою логіко-математичних методів): [навч. посібник] / Г.О. Фролова. – К.: Артек, 1997. – 208 с.

4. Витяг з узагальнення стану прокурорського нагляду за додержанням законів щодо запобігання рецидивної злочинності адміністрацією місць попереднього ув'язнення та позбавлення волі за підсумками 2001 року // Вказівка Генеральної прокуратури України. – К., 2002. – № 16-38 н/т. – 7 с.

5. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань у 1998 році // Практика виконання покарань. Інформбюлетень. – 1999. – № 2. – 83 с.